

ФОЛЬКЛОРИЗМ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ НАРОДНИЦЬКОЇ ДОБИ

У статті основна увага зосереджується на явищі фольклоризму та його проявах в українській літературі народницького періоду.

Ключові слова: народницька доба; фольклоризм; фольклоризація; національна ідея.

Проблема дослідження феномену фольклоризму як результату усної колективної й писемної індивідуальної творчості має тривалу традицію в українській фольклористиці та літературознавстві, починаючи від студій першої половини ХІХ століття, зокрема М. Максимовича, О. Бодянского, М. Костомарова, П. Куліша, і не втрачає своєї актуальності й нині. Концептуальне розуміння загальних принципів і специфіки взаємин національного фольклору та літератури у контексті їх історичного поступу виражене в науковому дискурсі І. Франка та М. Грушевського.

Вплив фольклору на літературу можна простежити протягом всього її історичного розвитку. Проте це не значить, що він завжди був однаковим, адже залежно від історичних обставин, літературного стилю епохи, загальних завдань, що їх висував культурний розвиток країни в той чи інший період, фольклорний вплив міг значно посилюватись або й послаблюватись. Саме такою епохою, коли цей вплив досяг своєї кульмінації, було ХІХ століття, тобто період народництва в українській літературі. Письменники зверталися до фольклорної скарбниці як до ідентифікатора національної душі українського народу. Адже уснопоетична народна творчість довгий час була і залишається узагальненням життєвого досвіду народу.

Мета нашого дослідження полягає у системному аналізі явища фольклоризму народницької доби в українській літературі. Предметом статті є з'ясування прагматики та семантики фольклорної інклюзії у творах письменників народницького періоду.

Народницька доба в українській літературі стартує з 40-х років і триває до кінця 80-х років ХІХ століття.

1834 року було відкрито Київський університет, який став головним осередком, де збиралася молода інтелігенція і могла виражати свою небайдужість до долі українського народу. Велика роль у проголошенні народницьких ідей належить М. Костомарову, письменнику, історику, теоретику етнографізму П. Кулішу, етнографу П. Марковичу. Своєю метою письменники вважали

"служіння народові". Народництво, особливо на етапі романтизму, завжди схилялося до ідеалізації народу, до яскравого вираження самотності українського духу.

1845 р. було засновано таємну політичну організацію – Кирило-Мефодіївське братство. У квітні наступного року до товариства вступили Т. Шевченко. Братчики виступали за поширення освіти, проти кріпацтва та поневолення селянства, за право всіх слов'янських народів мати право розвивати свою культуру й мову. Проте існування Кирило-Мефодіївського братства було недовгим: 1847 року товариство було розгромлено, а всіх його членів заарештовано. Після заборони та розгрому Кирило-Мефодіївського братства центром українського національно-культурного руху на певний час став Петербург, де в той час проживали Т. Шевченко, М. Костомаров, П. Куліш, В. Білозерський. На кошти В. Тарновського та Г. Галагана була відкрита українська друкарня та розпочато системне видання творів видатних українських письменників – І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, П. Куліша, Марка Вовчка.

Варто зазначити, що в народницьку добу представники народних мас сприймали письменників як людей високих моральних якостей, душевного благородства. Цим вони протиставлялися панам, чиновникам, яких нерідко ототожнювали з жорстокими та корисливими. Використання письменниками уснопоетичних елементів у своїх творах мало свідомий характер, творчо трансформувалося, було невід'ємним аспектом ідейно-проблемного змісту тексту. Інклюзії фольклорної поетики, образності сприяють системотворенню художнього тексту, в якому письменники виступають адептами, модифікаторами та трансляторами традиційних смислів.

О. Івановська у статті "Феномен авторської модифікації традиційних смислів у творчості Тараса Шевченка" пише про фольклоризм як загальноісторичне та ідейно-естетичне явище, яке має полівалентне призначення в художній творчості: впливає на мову, стиль, зміст твору, характеристику героїв [10, с. 88].

Науковці засвідчують, що інтерференція фольклору та літератури має складну природу: фольклор – первинний вияв словесної творчості й джерело індивідуального словесного мистецтва. Взаємини фольклору та літератури в основному визначаються дослідниками як двоаспектні: фольклоризм літератури (використання народної поетики, стилістики, фольклорних мотивів, сюжетів у літературних творах, пряме цитування народнопоетичних творів, фольклорні ремінісценції тощо) та літературність фольклору (авторський текст стає прецедентним, набуває ознак фольклорного твору та ідентифікується реципієнтом як традиційний народний [10, с. 88].

Оксана Кирилюк у дисертаційному дослідженні "Фольклоризм сучасної авторської пісні" визначає фольклоризм як художнє збагачення індивідуальної професійної словесної творчості шляхом абсорбції елементу/-ів продукту колективної креативної сили [1, с. 18].

У. Далат розглядає фольклор і літературу як дві самостійні естетичні системи, які мають різні художні способи пізнання дійсності. "Під системністю літературного твору, у якому використовується фольклор, розуміється наявність у ньому внутрішнього зв'язку усіх елементів, коли ідейний зміст, образи, словесні зображальні засоби являють собою єдність, систему, у якій все взаємообумовлено" [2, с. 7].

Для молодописемних літератур фольклор був невіддільною і практично неусвідомленою формою. Тому тут переважає несвідоме звернення письменників до фольклорного естетичного фонду. При розвитку літератури звернення до фольклорних образів і засобів стає свідомо застосовуваним прийомом. На цьому рівні має місце індивідуально-творча обробка, переробка, стилізація під народнопоетичні форми [2, с. 14–15].

У. Далгат вважає, що молодописемні письменники намагаються подолати фольклорно-естетичні принципи зображення дійсності, у них починає вироблятися індивідуально-мовний стиль. У більш розвинутому стані літератури генетична спадковість фольклорних традицій змінюється творчим запозиченням і трансформацією. Тепер це запозичення обумовлене авторською ініціативою, художньою свідомістю письменника. Дослідниця наголошує, що бувають і такі випадки, коли письменник повністю відмовляється від колективної народної естетики. Але відразу ж постає питання: наскільки довго живе цей твір і наскільки він близький і зрозумілий читачу? Системне, високохудожнє, функціональне використання фольклорних елементів у літературі не руйнує її канонів, а збагачує літературу ідейно-художнім синтезом [2, с. 18–21].

Наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. українська інтелігенція створює свої товариства – так звані громади, головним завданням яких було поширення освіти серед селян. Перша "Українська громада" була створена у Києві, представниками якої були М. Драгоманов, П. Чубинський, М. Старицький, Т. Рильський, О. Кониський. З часом такі громади почали з'являтися у Харкові, Полтаві, Чернігові, Одесі. Громадські організації створювали недільні школи з українською мовою навчання, видавали підручники українською мовою, збирали та публікували зразки народної творчості, вивчали і пропагували історію та етнографію України, склали українсько-російський словник. Громадські організації зазнали переслідувань царизму і були або заборонені, або самоліквідувались.

У 1861–1862 рр. українською мовою видавався щомісячний журнал "Основа", редактором якого був В. Білозерський.

Літературознавці умовно поділяють народницьку добу на романтичний та позитивістичний період. Соломія Павличко визначає народницьку добу як "особливе тяжіння до традиційних, старих або автономних художніх структур (бароко, бурлеск), до активного продукування – з метою самозбереження – романтико-народницької ідеології, до засвоєння й закріплення дидактичних та етнографічних форм творчості, використання елементів розмовної (переважно просторічної), а не писаної літературної мови тощо" [5, с. 41].

Особливо виразно українська національна ідея прозвучала в творах Тараса Шевченка. Органічна спорідненість індивідуально-авторського твору з народною естетикою була головною рисою його творчості. Звернення до фольклорного ресурсу допомогло письменнику у своїх творах реалістично відобразити життя і побут українського народу, висловлювати його переживання, мрії та сподівання. П. Куліш вважав поезію Т. Шевченка найвищим зразком народності в літературі і неодноразово говорив про це. Важливим елементом творів Т. Шевченка були фольклорні інклюзії, сюжети різножанрових народних пісень (історичні, родинно-побутові, балади, думи, веснянки та ін.). М. Добролюбов у рецензії на "Кобзар" 1840 р., говорив: "Поезії Шевченка підходять до так званих народних пісень, вони такі природні, що ви їх легко приймете за народні пісні і легенди малоросіян: це одне вже говорить на їх користь. Тут є і поетичні думи, й історичні легенди, і чари покинутого кохання" [8, с. 27].

У 70-х роках ХІХ століття відбулось відродження громадівського руху в Україні (М. Драгоманов, О. Терлецький, М. Павлик, І. Франко). Національні ідеї Т. Шевченка розвивав публіцист, вчений і громадський діяч М. Драгоманов. Він стояв на захисті духовності українського народу, виступав проти заборони царськими указами української мови. М. Драгоманову належать наукові праці з історії, фольклору, етнографії: "Історичні пісні малоруського народу" (1874–1875), "Малоруські народні перекази і оповідання" (1876).

Значний вплив творчість Тараса Шевченка мала на літературну діяльність Л. Глібова, С. Руданського, П. Чубинського, П. Куліша. Демократичний напрям української літератури у прозі представляли Марко Вовчок, Ганна Барвінок, Панас Мирний, Іван Нечуй-Левицький, Іван Франко, Леся Українка.

С. Павличко у своїй праці "Теорія літератури" зазначає, що в основі народництва Панталеймона Куліша лежав міф про ідеальність громади, народної національної людини (душі) і,

звичайно, національної жінки. Вивершеність патріархальної системи заперечувалася, оформлювалася саме "з допомогою ідеальної жіночої викиченості" [5, с. 43].

Визначною особистістю в українській літературі народницького періоду був видатний письменник, історик, мовознавець, фольклорист, етнограф і громадський діяч Іван Франко. Він продовжив традиції попередників, зокрема Т. Шевченка, зробив вагомий внесок у розвиток національної і соціальної свідомості українського народу. Письменник реалістично відображав у творах життя селян та робітників Галичини: "На роботі", "Навернений грішник", "Борислав сміється", "Захар Беркут".

На кінець XIX століття народництво витворило зрілу критичну традицію. Невіддільність критики від літератури не йшла на користь функціонуванню критичного дискурсу, який донині залишається дошкульним місцем української літератури. Критика вказувала письменникам, як потрібно писати, бачила в цьому головну свою роль. Адже Франко, Павлик, Грушевський, Щурат були не тільки письменниками і критиками, але і редакторами та видавцями. Іван Франко був редактором першого жіночого альманаху "Перший вінок", згодом редагував "Літературно-науковий вісник", твори молодих письменників. Великим здобутком народницької доби було також те, що в 1873 році в Києві було засновано Південно-західний відділ Російського географічного товариства, що дало змогу розширити наукові дослідження в галузі української мови, історії, фольклору, етнографії. У світ виходили етнографічні праці та збірки народних пісень, праці про життя і побут селян.

Таким чином, дослідження фольклорної інклюзії в українській літературі народницького періоду не може бути залишене поза увагою фольклористів та літературознавців. Системне вивчення явища фольклоризму в творчій спадщині письменників народницької доби додає чимало важливого в історію української фольклористики та літератури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Вертії О.* Народні джерела національної самобутності української літератури 70–90-х років XIX століття : монографія / О. Вертії. – Суми : Собор, 2005. – 486 с.
2. *Далгат У.* Литературы и фольклор: теоретические аспекты / У. Далгат. – М., 1981.
3. *Кирилук О.* Фольклоризм сучасної авторської пісні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.01.07. – К., 2013. – 24 с.
4. *Мишанич О.* Українська література другої половини XVIII століття і усна народна творчість / О. Мишанич. – К. : Наук. думка, 1980. – 184 с.
5. *Павличко С.* Теорія літератури / С. Павличко. – К. : Основи, 2002. – 664 с.
6. *Франко І.* Зібрання творів : у 50 / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1976–1986. – Т. 45. – 1986. – 260 с.
7. *Франко І.* Зібрання творів : у 50 / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1976–1986. – Т. 31. – 1986. – 234 с.
8. *Шевченко Т. Г. в критиці.* – К., 1953.

9. Шевченко Т. Повне видання творів / Т. Шевченко. – Т. 1. / Вид-во Миколи Денисюка, 1962. – 295 с.

10. Література. Фольклор. Проблеми поетики / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2015. – Випуск 40. – 336 с.

Стаття надійшла до редколегії 17.03.16

Сытник Г.

ФОЛЬКЛОРИЗМ УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ НАРОДНИЧЕСКОГО ПЕРИОДА

В статье основное внимание сосредоточено на явлении фольклоризма и его проявлениях в украинской литературе народнического периода.

Ключевые слова: народнический период; фольклоризм; фольклоризация; национальная идея.

Sytnik G.

FOLKLORIZM OF THE UKRAINIAN LITERATURE OF POPULIST PERIOD

Basic attention in the article is concentrated on the phenomenon of folklorizmu and his displays in Ukrainian literature of populist period.

Key words: populist period; folklorizm; folklorization; national idea.